

Рената Самотий

Колекція літографованих навчальних видань у фондах бібліотеки Львівської політехніки

Книга є унікальною пам'яткою культури, свідченням різних етапів розвитку суспільства. У ній поєднано твір і спосіб його матеріального втілення, саме така єдність набуває історичного значення. Своєрідність способу видавничого виконання несе в собі інформацію про книжкову культуру свого часу. Вивчення побутування різноманітних видань, визначення їх місця в репертуарі епохи з точки зору історичного та культурного значення становить значний інтерес для бібліології.

Дана праця присвячена дослідженню особливостей колекції навчальної літератури другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст., а саме літографованим виданням¹ які вийшли зі стін Львівської політехніки, лекціям, які створювалися на базі студентських конспектів.

Навчальна література формувалася в залежності від розбудови Технічної академії (1844-1877) і Вищої політехнічної школи (1877-1921) (так називався тоді навчальний заклад), відкриття нових спеціальностей і напрямів, збільшення кількості студентів. Навчальний процес забезпечувався власною навчальною літературою, літографованими текстами з рукописів курсів лекцій, написаних каліграфічним почерком.

У книгознавчих та бібліотечнознавчих дослідженнях різним аспектам функціонування літографованих книжкових видань приділяється доволі мало уваги, тому наша наукова розвідка стане цікавим доповненням уже існуючих публікацій.

Зупинимося на деяких з них. Літографованим підручникам передували рукописні навчальні тексти ХVІІІ ст. і рукописна навчальна книга початку ХІХ ст.²

У сфері досліджень В. Томашевського – літографовані музичні видання³. У працях науковців, присвячених різним аспектам історії науки, освіти і організації

¹ Нагадаємо, що техніка літографування полягала у тому, що на спеціальний камінь наносився рисунок/текст жирною речовиною, пізніше камінь оброблявся кислотою, яка не розчиняла поверхні, покритої жиром, у результаті чого, з'являвся опуклий рисунок на який наносився шар друкарської фарби. Таким чином готувалася друкарська форма.

² Із досліджень російського автора: В. А. Есипова, *Рукописная учебная книга в фондах рукописей и книжных памятников Научной библиотеки Томского государственного университета*, [в:] *Текст. Книга. Книгоиздание*, 2013, № 2, с. 35-41, [онлайн] <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000469263>, 30 XI 2014.

³ W. Tomaszewski, *Litografowane druki muzyczne Ludwika Letronne'a*, [в:] *Szkice o kulturze muzycznej XIX wieku. Studia i materiały*, t. 5, red. Z. Chechlińska, Warszawa 1984;

видавничої справи у навчальних закладах існують лише окремі згадки про випуск літографованих видань. Наприклад, М. Квятковська⁴ згадує про підготовку до видання і випуск навчальних видань у галузі медицини, у тому числі надрукованих способом літографії у період 1857-1869 рр. Становлення і розвиток вищої освіти Королівства Польського; видавничі ініціативи у Ягеллонському університеті, у тому числі випуск літографованих конспектів лекцій, які забезпечували розвиток хімічної науки, висвітлені у статті К. Лопати і З. Клуз⁵.

Найбільш ґрунтовне дослідження, у якому розглядаються різні аспекти побутування літографованих видань у середовищі юридичного факультету Московського університету, висвітлено у статті С. Гліннікової⁶.

Зібрання нашої книгозбірні тільки нещодавно стали об'єктом книгознавчих досліджень. Колекція літографованих видань Львівської політехніки створена шляхом відбору з документального масиву видань за ознакою поліграфічного відтворення і вона є загальнокультурною цінністю XIX ст. Унікальність поліграфічного виконання, притаманна для середини XIX – першої половини XX ст. відіграла роль не тільки в історії книгодрукування. Велике історичне значення у становленні і розвитку навчальної та наукової літератури має зміст конспектів лекцій з різних галузей науки і техніки. Власне це і стало передумовою виокремлення книжкового масиву і створення окремої колекції.

У підготовці даної праці нами *de visu* опрацьовано і проаналізовано літографовані видання, що знаходяться у фонді НТБ НУ „Львівська політехніка”. Використовувалася і аналізувалася бібліографічна література. Одним із джерел інформації слугували друковані каталоги книжкових видань бібліотеки Львівської політехніки⁷. Здійснювалася пошукова робота у перших семи інвентарних книгах, які охоплюють період поступлень у бібліотеку до середини 30-х років XX ст.

Усього за інвентарними обліком зареєстровано 180 назв літографованих видань, створених на основі студентських конспектів лекцій. Колекція складається із зібрання сімдесяти наявних у фонді видань. Біля інших 100 назв у інвентарних книгах стоять відмітки про списання. Попереду історично-книгознавча реконструкція усього масиву літографованих видань, які зберігалися у фонді, оскільки відомо, що частина зібрання Науково-технічної бібліотеки у 1976 році передана до новоствореного відділу літератури іноземними мовами Львівської

idem, *Pracownia litograficzna Pietrzykowskich. Przyczynek do historii warszawskiego wydawnictwa muzycznego w latach 1835–1850*, [в:] *ibidem*; idem, *Wydawnictwa muzyczne zakładu litograficznego Karola Ludwika Magnusa i Józefy Magnusowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, t. 17-18, 1981-1982, c. 189-222.

⁴ М. Kwiatkowska, *Warszawskie edycje podręczników medycznych w XIX i na początku XX wieku*, „Forum Bibliotek Medycznych” R. 4, 2011, nr 1(7), c. 241.

⁵ К. Łopata, Z. Kluz, *Z dziejów chemii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 29, 1984, nr 3-4, c. 577.

⁶ С.А. Глинникова, С позволения профессора: в ходу – литографированные лекции, [в:] „Мир библиографии” 2012, № 1, с. 22-28.

⁷ *Katalog Biblioteki C.K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie*, cz. 1, Lwów 1894; *ibidem*, cz. 2, Lwów 1898; *ibidem*, cz. 3, Lwów 1909; *ibidem*, cz. 4, Lwów 1929; *ibidem*, cz. 5, Lwów 1934.

обласної універсальної наукової бібліотеки, інша – поповнила зібрання відкритого у Львові Музею мистецтва давньої української книги.

Складна доля функціонування Науково-технічної бібліотеки протягом 170 років, а особливо періоду першої половини ХХ ст., вплив суспільно-політичних чинників, відсутність концепції збереження та особливого режиму зберігання колекції фонду відобразилися на його фізичному стані.

Записи в інвентарних книгах свідчать про те, що літографовані видання надходили до бібліотеки декількома шляхами, як дар видавців або упорядників; дарувальників – викладачів – авторів курсів лекцій, професорів Політехніки; від приватних осіб. Але найчастіше упорядники/видавці продавали у Бібліотеку один-два примірники видання. Ціна коливалася від 2–3 до 30 крон⁸.

Гортаючи сторінки літографованих конспектів лекцій зауважуємо, що деякі примірники часто використовувалися і частково пошкоджені: мають знищені обкладинки, пошарпані сторінки, містять багато підкреслень різнокольоровими олівцями. Записи, помітки на берегах, комічні рисунки, перекреслення, багато жартівливих записів свідчать, що книги були в обігу. На останніх сторінках часто можна зустріти вигук: „Кінець курсу!” або „Заняття завершуємо 16 липня” / „Naukę kończymy 16 lipca”. Часто на таких книжках стоїть напис або печатка „Не позичати додому”, що свідчить про те, що у бібліотеці знаходився лише один або два примірники.

Окремі літографовані видання мають печатки різних громадських організацій: Польського політехнічного товариства у Львові / Polskiego Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie; Українського інженерного товариства у Львові / Ukraińskiego Towarzystwa inżynierów we Lwowie; Товариства Братньої допомоги студентів Львівської політехніки / Towarzystwa Bratniej Pomocy Studentów Politechniki Lwowskiej, гуртків Політехніки: Związku Słuchaczów Inżynieryi Lądowej i Wodnej, Kółka mechaników, Kółka inżynierów, Kółka Geodetów, різних факультетів, наприклад геодезії. Окремі видання містять автографи і власницькі печатки, наприклад „Właściciel Margulies Zygmunt – słuchacz inżynieryi” або „Альбін Барцівський”, дарчі написи.

Обсяг навчальних видань складає переважно більше 500 сторінок. Наприклад, *Mechanika podług wykładów prof. Tadeusza Fiedlera* містить 636 сторінок основного тексту, крім того в тому ж книжковому блоці є окрема частина *Dynamika układów sprężystych* на 125 сторінках, з великою кількістю креслень і таблиць.

Особливістю функціонування Львівської Політехніки протягом півтора столітнього періоду була відсутність власної поліграфічної бази і отже, навчальні видання друкувалися у міських друкарнях і літографічних майстернях.

При перегляді друкованої продукції з'ясовано, що більшість видань виходила без повних вихідних даних, у тому числі, без зазначення друкарні. Привертають увагу кілька видань, де містяться дані про видавничий осередок „Odbito w zakładzie art. - litograf. Ant. Pluttera”⁹. Найчастіше зустрічався літографічний заклад „Promień”

⁸ Крона – валютна одиниця Австро-Угорщини протягом 1892-1918 років.

⁹ Друкар-літограф Едвард Плюттер (Antoni Edward Plutter) 21 вересня 1891 р. отримав концесію на провадження літографії. У 1912 р. перетворив літографію на Акційне товариство для фабрики гральних карт (вул. Зелена, 20). 17 березня 1914 р. Товариство отримало концесію та назву

А. Плюттера. В усьому масиві досліджених видань тільки на двох книгах містяться дані про інші друкарні, а саме: „Druk litografii S[eyfarth-]Czajkowskiego” і „Drukarnia Udziałowa”.

Хронологічні межі колекції літографованих навчальних видань охоплюють період з 1860 року, від першого німецькомовного видання *Strzelecki F. Die Elemente der Undulationslehre, Lemberg 1860* до останніх, виданих протягом 1921 року конспектів лекцій.

Найстаріші із виявлених нами видань: *Vorträge der Geodäsie gehalten an der k.k. technischen Akademie im Jahre 1871/72 von Professor Dominik Zbrożek, zusammengestellt von P. Dziwiński* (1871–1872); *Zasady geometryi analitycznej w przestrzeni na podstawie wykładów Wawrzyńca Żmurki spisał August Witkowski* (1875); *Bisanz G. Ekonomia budownictwa spisana podług wykładów przez Stelzere Karola* (1878). Як бачимо, від 70-х років XIX ст. спостерігається регулярний початок випуску навчальних літографованих видань, створених на основі студентських конспектів.

Проведений аналіз за мовною ознакою показав, що переважна більшість літографованих видань підготовлено і видано польською мовою. Такий стан справ існував з низки причин: відсутності державних дотацій на випуск підручників; раптового переходу з німецькомовного навчання на викладання польською мовою; з нагальної потреби актуалізувати морально застарілі курси; високої вартості поліграфічних послуг, яку не могла подолати більшість викладачів.

Зазначимо також, що технічні науки не знаходили підтримки з боку відомих меценатів, які фінансували здебільшого гуманітарну і природничу сферу.

Оскільки не всі викладачі мали змогу видавати свої лекції, що було надзвичайно дорогою справою, з другої половини XIX ст. розпочато видавництво конспектів лекцій літографським способом. Віднайдено оптимальний спосіб тиражувати лекції викладачів. Спочатку це робили студенти, згодом асистенти кафедр.

Яскравим прикладом формування навчальних видань (у даному випадку з технічних галузей наук) є підготовлені курси лекцій відомими вченими-політехніками. За посередництва цих видань також відбувалося становлення і формування наукових шкіл різних галузей наук.

Студенти-аматори писали лекції каліграфічним почерком від руки, (зважаючи на вартість друкарської машинки у ті часи), креслили схеми, графіки, будували таблиці, малювали рисунки. Із дослідженого масиву видань тільки декілька видань були машинописними, одне з них: *Fiedler T. Wykłady teoryi maszyn. Motory cieplikowe. Opracowali i wydali Bronisław Biegeleisen, Kutylowski-Sokół i Józef Zaporski* (1902/3).

Львівська політехніка через відсутність стабільного державного фінансування не мала змоги друкувати праці своїх працівників. Виданням займалися переважно громадські організації та об'єднання навчального закладу.

Справжнього розвитку процес набув за матеріальної підтримки громадських організацій Політехніки. Найчисельнішими за кількістю видань були результати роботи видавничих комісій при товаристві „Братня допомога...” / „Bratnia Pomoc Słuchaczów Politechniki”, заснованому в 1861 році. Розквіт використання

найпопулярнішого, літографського, методу тиражування навчальної літератури припадає на сімдесяті – дев'яності роки XIX ст.

Про популярність виготовленої таким чином навчальної літератури свідчить той факт, що конспекти лекцій видавалися вдруге наступними поколіннями студентів, деколи з доповненнями. Таким яскравим прикладом є перевиданий у 1903 році курс лекцій з будівництва в п'яти частинах, обсягом 640 сторінок Г. Бізанца, опрацьований студентами Політехніки минулих років А. Кюнелем, Т. Обмінським і М. Теодоровичем – *Budownictwo według wykładów prof. G. Bisanza, opracowane przez byłych słuchaczy A. Kühnela, T. Obmińskiego, M. Teodorowicza po raz wtóry wydali i uzupełnili M. Lenk, K. Chmielewski, słuchacze Politechniki Lwowskiej.*

Список можуть продовжити перевидання *Zarys austriackiego prawa administracyjnego* (1913) З. Паздро / *Z. Pazdro; Wykłady geometryi wykresłej prof. M. Łazarskiego* (1901). Варто зазначити втретє перевиданий конспект лекцій Т. Годлевського / *T. Godlewskiego Wykłady termodynamiki, termochemii i teorii roztworów* (1921).

Свідченням якості підготовки літографованих видань є перевиданий традиційним поліграфічним методом підручник *Мінералогія* Ю. Медведського / *J. Niedźwiedzkiego.*

Слід звернути увагу, як у літографованих виданнях зазначається видавець: „Własność Towarzystwa „Bratniej Pomocy” słuchaczy C.K. Szkoły Politechnicznej. Zebrał i wydał Karol Folkierski”; „Nakładem wydawcy. Zebrał i wydał Henryk Pełczarski słuchacz II r. Inżynieryi”; „Nakładem K. Rykały i F. Jakubika”; „Według rękopisu autora w skróceniu wydali słuchacze szkoły politechnicznej Tadeusz Korasadowicz, Marek Pechner, Bronisław Zangen”; „Podług stenogramu J. Horna st. wydz. inż. opracował i wydał Józ. Mach. st. wydz. inż. Folkierski”. Отже, видавцями виступали як окремі студенти-автори, упорядники конспектів, так і громадські організації Політехніки.

Деякі студенти займалися тією діяльністю упродовж декількох років, можливо протягом усього часу навчання. Найбільший внесок у створення літографованих видань вклав Вацлав Кутиловський-Сокол / *Wacław Kutylowski-Sokół.* Упродовж чотирьох років (1902-1905) він підготував і видав шість конспектів лекцій (дані наведено за результатами проаналізованого масиву видань колекції, яка зберігається у бібліотеці): *Wykłady teorii maszyn* Т. Федлера / *T. Fiedlera* (1902/3); *O motorach gazowych. Wykłady Bronisława Biegeleisena* (1903); *Elementa matematyki wyższej. Rachunek różniczkowy* (1904) З. Криговського / *Z. Krygowskiego; Teoria maszyn motory wodne i pomp i Atlas według wykładów prof. T. Fiedlera* (1905); *Elektrotechnika* (1905) Р. Дзєслєвського / *R. Dzieślewskiego.*

Активними учасниками видавничого процесу були Ф. Якубик і К. Рикала / *F. Jakubik i K. Rykała: Budowa dróg. Projektowanie komunikacji, roboty ziemne, budowa dróg z 357 rys. w tekście i 4 tablicami podług wykładów Karola Skibińskiego profesora szkoły politech. we Lwowie i innych dzieł napisał i wydał Franciszek Jakubik, słuchacz politechniki* (1900/2); *Mosty kratowe żelazne i filary kratowe podług wykładu Maksymiliana Thulliego dyplomowanego inżyniera i prof. Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Spisali i wydali J. Kubała i F. Jakubik – słuchacze politechniki* (1899); *Mechanika podług wykładów prof. Tadeusza Fiedlera. Spisali i wydali Wł. Zaręba i K. Rykała słuchacze politechniki we Lwowie 1897, 2-e wyd. Nakładem K. Rykały i F. Jakubika.*

„...організацією видавництва конспектів лекцій займалися студентські товариства. Початково фінансування здійснювалося за рахунок членських внесків, а з часом – за рахунок проданого накладу”¹⁰ переклад наш. – Р.С.).

Як уже згадувалося, товариство „Братня допомога...” внесло найбільш значний внесок в організацію видання навчальної літератури. У *Списку видань членів товариства „Братня допомога” слухачів Політехніку / Spis wydawnictw członków Towarzystwa Bratniej Pomocy słuchaczy Politechniki*¹¹, за період 1867-1896 років наведено дані про 65 назв різноманітних видань, (як зазначено у тексті це перелік книг, які були розповсюджені/продані товариством, але можна припустити, що видань було значно більше). Серед них: *Budowa dróg podług celniejszych źródeł zebrał B. Gustawicz z tabl. przez T. Komoszę rysowanemi. Wyd. staraniem c.k. Akad. Technicznej, Lwów 1875; Teorya motorów wodnych – prof. J. Frankiego, spisali kol. K. Dziedzik i J. Witkiewicz, r. 1877; Matematyka kurs I, prof. dr. W. Zajączkowskiego, spisał kol. K. Stelzer, r. 1878; Budownictwo lądowe cz. I i II. – prof. G. Bisanza, spisał kol. J. Bałaban, r. 1884; Petrografia – prof. J. Niedźwiedzkiego, spisał kol. P. Prachtel, r. 1893 та низка інших.*

При Товаристві діяли різні фахові об’єднання, які так само займалися видавничою діяльністю. У різні роки видано накладом Кółка inżynierów Towarzystwa Bratniej Pomocy słuchaczy Politechniki Lwowskiej *Teorya wytrzymałości nawierzchni kolejowej podług wykładów prof. K. Skibińskiego* (1906).

У 1907-1908 роках у Політехніці зароджувалися наукові гуртки, вони перебудувалися у самостійні наукові організації і відходили від участі в товаристві „Братня допомога...”. Наприклад, видавцем підручників з геодезії, що з’явилися у 1907 і 1908 роках став науковий гурток геодезистів *Geodezya wyższa. Według wykładów prof. Laski. Litografia. We Lwowie. Nakładem Kółka Geodetów* (1907); *Wacław Laska, Wykłady miernictwa* (1908). Підготовкою і виданням займалися також інші гуртки: *Związek Inżynierów Lądowej i Wodnej – Przykład obliczenia mostu żelbetowego na drodze II kl. Zestawił Wład. Łasiński asystent politechniki* (1911); *Kółko mechaników – O motorach gazowych Wykłady Bronisława Biegeleisena* (1903).

Перед першою Світовою війною збільшувалися фінансові дотації на видавничі цілі, створено Бібліотечну комісію, яка спричинилася до видавництва навчальної, а згодом і наукової літератури для потреб Політехніки. У ці ж роки поступово зменшувалася кількість випуску літографованих видань. Видавнича комісія товариства / Towarzystwo Bratniej Pomocy Studentów Politechniki активізувала свою роботу з випуску літографованих видань у скрутний час входження у навчальний процес повоєнних 1919-1921 років.

Літографуванням займалися індивідуально студенти, часто-густо добре на тому заробляючи, як правило, працювали удвох. Хоча деякі курси лекцій, готувала більша група студентів, оскільки одні писали конспект, інші – виконували креслення.

Як виняток привертає увагу співпраця професора Політехніки С. Відта / S. Widta і практика, інспектора Я. Тобічика / J. Tobiczuka, які підготували курс лекцій *O ka-*

¹⁰ J. D y b i e c, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981, с. 126.

¹¹ *Księga pamiątkowa towarzystwa „Bratniej Pomocy” słuchaczy Polit. we Lwowie*, Lwów 1897, с. 129-132.

tatrze austriackim i obowiązujących instrukcjach mierniczych ułożyli słuchacze matematyki kursu I (1878/9).

Писали конспекти лекцій також і асистенти професорів, наприклад А. Вітковські *Geometrya analityczna – prof. W. Żmurki, spisał asystent A. Witkowski, r. 1887; Elementy płaskiej geometrii rzutowej napisał Antoni Plamitcer (1921)*. Можна спостерігати активну участь окремих з них, наприклад асистент кафедри будівництва мостів В. Ласінський / W. Łasiński протягом 1909-1911 років підготував три підручника *Budownictwo żelazobetonowe wedle wykładów prof. M. Tulliego i przepisów minister. z r. 1907 opracował Władysław Łasiński (1909); Przykład obliczenia mostu kamiennego bezprzegubowego przy pomocy linii wpływowych dla natężeń (1910); Przykład obliczenia mostu żelazobetonowego na drodze II kl. (1911)*.

Протягом понад 50 років, поки існувала практика випуску літографованих видань змінилося два покоління учених. Студент у минулому, який сам готував до видання конспект лекцій у середині XIX ст. став професором і зі зрозумінням співпрацював з новими здібними учнями початку XX ст., які також ставали на шлях науки і викладання у вищій школі.

Особливістю підготовки до видання літографованої навчальної літератури є авторська співпраця професора-лектора і студента, який писав конспект і готував його до поліграфічного відтворення.

Необхідно згадати цілу плеяду молодих людей, які уже зі студентських років брали участь у підготовці літографованих лекцій, у майбутньому стали провідними ученими, засновниками наукових шкіл Львівської політехніки, а також громадськими та культурними діячами.

Одне з перших літографованих видань, написане німецькою мовою: *Vortrag der Geodäsie gehalten an der k.k. technischen Akademie im Jahre 1871/72 von Professor Dominik Zbrozek zusammengestellt von P. Dziwiński*, підготоване П. Дзівінським – студентом, в майбутньому відомим ученим Політехніки.

Існує цікавий приклад співпраці укладачів курсу лекцій з будівництва, який читав професор Г. Бізанц / *Bisanz Gustaw prof. Budownictwo. Według wykładów opracowali słuchacze: Cz I. II. Kazimierz Teodorowicz. Alfred Zachariewicz. Część III. IV. V. Artur Kühnel. Tadeusz Obmiński. Mieczysław Teodorowicz (1893–1898)*. Як бачимо, до видавництва конспект готувала група студентів. Кожен аркуш рисунків і креслень у виданні підписано авторами Е. Лібанським / Е. Libańskim і Я. Богуцьким / J. Boguckim.

Опрацюванням наукових дисциплін, підготовкою й адаптацією до навчального процесу, написанням конспектів лекцій, які читалися в Політехніці, займалися студенти і асистенти кафедр, у майбутньому провідні вчені: А. Вітковський *Zbrozek D. Teorya najmniejszych kwadratów według wykadów. Zebrał August Witkowski (1878)*; О. Надольський *Encyklopedia maszyn wykłady prof. J. Jaxa Bykowskiego ze stenogramu wydał, Otto Nadolski słuchacz inżyneryi (1902)*; К. Бартель *Fiedler T. Wykłady mechaniki teoretycznej i statyki wykreślnej ułożył Kazimierz Bartel (1902/1903)*; В. Ауліх *Godlewski T. Wykłady termodynamiki, termochemii i teoryi roztworów. Zebrał Witold Aulich (1910)*; Б. Стефановський *Teoryja motorów cieplikowych Fiedlera T. Zebrał Bogdan Stefanowski (1910)* та інші.

Загальною особливістю усіх літографованих навчальних видань було те, що рік видання часто співпадав з навчальним роком (наприклад, 1887/8).

Від початку розвитку міжнародних законів авторського права у кінці XIX ст. на окремих літографованих виданнях починаючи від 1902 року з'являється напис охорони авторського права. Наведемо кілька прикладів: *Budownictwo żelazobetonowe wedle wykładów M. Thulliego i przepisów minister. z r. 1907 opracował Władysław Łasiński asystent Budowy mostów. Prawa zastrzeżone; Encyklopedia maszyn. Wykłady prof. J. Jaxa. Wykowskiego ze stenogramu wydał Otto Nadolski słuchacz inżyneryi.* Напис охорони авторського права з'являється на звороті титульної сторінки, де зазначалося „усі права застережені”.

Припускаємо, що наклад літографованих видань був невеликий, оскільки на деяких стоїть бібліотечний штамп – „додому не видається”, „не позичати”.

З усього переглянуто масиву видань тільки в одному зазначено тираж 200 примірників. На конспекті лекції *Mosty kratowe żelazne i filary kratowe podług wykładu Maksymiliana Thulliego dyplomowanego inż. i prof. Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Spisali i wydali J. Kubała i F. Jakubik – słuchacze politechniki* на останній сторінці написано „odbito 200 egzemplarzy”.

Розглянемо технологію підготовки літографованих видань. Усі наведені дані – підсумок опрацювання масиву конспектів лекцій, аналіз їхньої структури, маргінальних написів, поміток та інших записів.

Перегляд показав, що остаточне опрацювання укладачем відбувалося переважно під час канікул. Як зазначалося у передмовях, підготовку до видання закінчували у період з травня до вересня. Укладачі зверталися до автора лекцій – професора Політехніки з проханням написати вступну статтю, подавали йому текст для ознайомлення, з проханням внести правки. Наприклад на виданні *Huber Maksymilian Mechanika techniczna według wykładów wydał Karol Grelowski* зазначалося: „Z powodu braku czasu nie poprawione przez WP Pr. Dr. M. Hubera”, що означає, за відсутності часу професор М. Губер не мав можливості вчитати текст конспекту.

Проілюструвати цю засаду можна також на прикладі навчального видання *Mosty kratowe żelazne i filary kratowe podług wykładu Maksymiliana Thulliego dyplomowanego inż. i prof. Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Spisali i wydali J. Kubała i F. Jakubik – słuchacze politechniki* (1899). Конспект лекцій містить текст-передмову, написаний і підписаний „We Lwowie dnia 15 lipca 1899” професором М. Тульє. Автор тексту пише, що на прохання студентів четвертого року навчання Кубали і Якубіка, переглянув рукопис курсу лекцій. Схвалив і оцінив написаний конспект, підкреслив, що розташування рисунків виконано за вказівками. Зазначив, що текст містить тільки частину матеріалу, який викладався у навчальному році, але охоплює усі відомості, необхідні для вивчення предмету.

Ретельність підготовки і кінцевий варіант видання залежав як від конкретного укладача, підготовки друкарської форми, так і після-друкарських процесів, особливо комплектування видання і його скріплення.

Деякі конспекти видані дуже якісно, написані каліграфічним або хорошим почерком, майже без помилок, інші – виконані досить неохайно, мають багато недоліків, як видавничих – погано зброшуровані зошити, так і зі сторони укладача, помилки у тексті (практично кожне видання мало список зауважених помилок).

Траплялося так, що проходило кілька років поки написаний текст знаходив видавниче втілення. Курс теорії міцності К. Скібіньського *Teorya wytrzymałości powierzchni kolejowej podług wykładów prof. K. Skibińskiego* підготовлена до друку, (як зазначено у передмові), а „переглянута, доповнена” і видана лише у 1906 році.

Окремі лекції доопрацьовували, додавали нові частини і перевидавали. Прикладом слугує *Teoria машин мотори і помпи* за лекціями Т. Фідлера, підготовлена В. Кутиловським-Соколом у 1905 році, внаслідок передруку „скриптів” *Мотори водні*, виданих 1894 році студентом Димніцьким, з включенням нової частини, підготовленої З. Раухом, *Teorya maszyn motory wodne i pompy według wykładów prof. T. Fiedlera, odbitka ze skryptów „Motory wodne” wydanych w r. 1894 przez Dymnickiego. Pompy opracował Zdzisław Rauch. Wydał Wacław Kutyłowski-Sokół*. До речі, у передмові зазначено, що дохід від продажу накладу навчального видання призначений на потреби гуртка (кола) механіків товариства „Братня допомога...”.

Цікаву ситуацію, яка показує особливості організації видавничого процесу у Львівській політехніці, зумовлену недостатнім фінансуванням бачимо на прикладі видання Я. Богущького / *Jan Bogucki. Wykłady statyki budowli*. Титульний аркуш надруковано в типографії, вказана ціна – 25 крон, (що практично ніде не зустрічалось), вказано, що це „наклад автора”. На звороті титульного аркуша міститься передмова, написана у березні 1911 року, де зазначено, що це третє перевидання, продовження курсу *Статика будівель* професора М. Тульє, виданих літографічним способом у 1887 і 1902 роках, з технічних причин („ze względów technicznych”) видається також як літографія.

Розглянемо декілька видань, одне – курс лекцій про газові мотори Б. Бегелейсена *O motorach gazowych. Wykłady Bronisława Biegeleisena. Nakładem „Kółka mechaników”* (1903). У передмові написано про те, що видання підготовлено за курсом лекцій, прочитаних у гуртку механіків протягом 1903 року. Висловлена подяка правлінню гуртка за допомогу у видавництві та колегам В. Янушкевичу / *W. Januszkiewicz* і В. Кутиловському-Соколу / *W. Kutyłowskiemu-Sokół* за підготовку видання. Крім того окреслено особливості організації структури лекцій і змісту розділів.

Інший приклад, курс лекцій з геодезії В. Ласки – *Wacław Laska. Wykłady mierzniactwa T. II. Nakładem kółka geodetów* (1908). Цікава інформація міститься у розділі „Від видавництва” („Od wydawnictwa”), написаному „завідувачем видавництва” гуртка геодезистів Ю. Віди / *J. Widy*, в якому повідомляється, що планується видати останній том лекцій В. Ласки, із зазначенням планованої структури видання і змісту.

Наступна сторінка з назвою „Наклад гуртка геодезистів” / „Nakładem kółka geodetów” містить список видань, які випустив гурток і які можна придбати у „завідуючого конспектами” / „zawiadowcy skryptami”.

Як правило кожне навчальне літографоване видання складалося із текстів лекцій, в кінці кожної було наведено завдання для розв’язку, з метою контролю подавалися відповіді на запропоновані завдання.

Специфіка навчальних видань, надто з технічної тематики зобов’язувала до великої кількості ілюстративного матеріалу. Наприклад, конспект лекцій *Wykłady Geometrii wykresnej prof. dr. M. Łazarskiego w Szkole Politechnicznej Lwowskiej w roku*

1900. *Wydanie drugie, uzupełnione. Zebrał i wydał Henryk Pelczarski słuchacz II r. inżynierii* (1901) містив зразки прикладів, таблиці, діаграми, багато креслень.

Інше видання – *Encyklopedia elektrotechniki podług wykładów prof. R. Dzieślewskiego opracował Klemens Wein* (1895) містить малюнки, у т. ч. ілюстрації, запозичені з німецькомовної літератури.

З усіх ілюстрованих літографованих видань належить відзначити текст, який складається з трьох окремих зшитків: *Notatki z wykładów budownictwa wodnego prof. J. Łukasza Bodaszewskiego podług stenogramu J. Horna st. wydz. inż. opracował i wydał Józef Mach st. wydz. inż.* (1907), атласу, обсягом 416 сторінок і окремого зошита *Szkice rysunkowe do tekstu Budownictwa wodnego cz. I.* (1907), яке містить 106 креслень і таблиць. Це навчальне видання наповнене не тільки технічними рисунками і кресленнями, але має оздоблення усіх трьох титульних аркушів цікавими рисунками, наприклад, зображенням греблі під Вернвей з підписом „Grobła pod Verney”.

Окрім того, під кожним рисунком або кресленням часто стала дата виконання – 21 листопада 1908 року, як у навчальному виданні *Matakiewicz M. Budownictwo wodne Cz. I. Pomiaru wodne, rowy i kanały, wyzyskanie...* (1909).

У більшості літографованих видань кожен рисунок підписувався: „Rzutowa perspektywa wykładu K. Maszkowskiego, prof. geometrii wykreslonej przy c.k. Akademii technicznej we Lwowie rysował Adolf Werzejski”, „Wolna perspektywa wykładu K. Maszkowskiego, prof. geometrii wykreslonej przy c.k. Akademii Technicznej we Lwowie, rysował A.S. Świątkowski”.

Авторів рисунків згадували у передмові, часто висловлювали подяку за участь у підготовці видання, наприклад для конспекту *Mosty blaszane. Wykłady Maksymiliana Thulliego dypl. inż. profesora Szkoły Politechnicznej we Lwowie* (1893) рисунки виконали Е. Лібанський і Я. Богуцький / Е. Libański і J. Bogucki. Для конспекту лекцій *Mosty kratowe żelazne i filary kratowe podług wykładu Maksymiliana Thulliego dypl. inż. i prof. Szkoły Politechnicznej we Lwowie* (1899) рисунки і креслення підготував „kolega Franciszek Bernkopf”.

Більшість літографованих видань мають структуру, яка відповідає вимогам навчального видання: вступ або передмова, зміст (перелік розділів), основний текст, завдання (задачі), приклади, довідково-інформаційні дані (таблиці, схеми, рисунки), розв'язки задач.

Простежується, що під час підготовки конспекту лекцій до друку робилася спроба упорядкувати весь текстовий матеріал і створювався довідковий апарат: передмова (деколи авторами зазначалася як вступна частина), списки рекомендованої літератури, бібліографія.

Узагальнюючи зміст переглянутих текстів передмов у літографованих виданнях можна стверджувати, що передмова містила інформацію про термінологічний апарат, короткі дані з історії предмету, у тому числі, огляд літератури від давніх часів до останніх досліджень, часто зустрічався огляд преси. Далі обов'язково презентувалася структура. Часто видання мало досить складний поділ на розділи, підрозділи, параграфи, пункти.

Як приклад, розглянемо передмову до видання *Mosty kratowe żelazne i filary kratowe podług wykładu Maksymiliana Thulliego dyplomowanego inż. i prof. Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Spisali i wydali J. Kubała i F. Jakubik – słuchacze politechniki* (1899). У тексті,

який названо „Від видавців” дається обґрунтування, що курс лекцій почали писати оскільки бракувало навчальної літератури з теми. Зазначено, що конспект укладачі намагалися готувати дуже сумлінно і перед відданням у друк покажуть професору М. Тульє для ознайомлення і критичних зауважень. Висловлювалася подяка колезі Ф. Бернкопфу / F. Bernkopf за виконання рисунків. Наступний фрагмент – текст, написаний М. Тульє, про який ми згадували вище.

Коротко представимо наступні структурні частини. Переважна більшість видань має зміст. Часто зустрічається розгалужена рубрикація, наприклад, двоступенева. Але не всі видання мають частини, розділи, підрозділи, пункти, підпункти – струнку і пропорційну рубрикацію. У кінці навчальних видань подається *errata* – зауважені помилки. Окремі видання мають післямови (заклучні частини), бібліографічні списки, предметні покажчики.

У структурі видання часто окрім тексту лекцій вміщувалися додатки, доповнення, наприклад окрема частина з власною нумерацією *Dynamika układów sprzężystych* на 152 сторінках до підручника *Mechanika podług wykładów prof. Tadeusza Fiedlera. Spisali i wydali Wł. Zaręba i K. Rykała – słuchacze politechniki* (1897).

Достатньо широко використовувалися елементи художнього оформлення видання. Наприклад, рисунки на титульній сторінці, кінцівки розділів, або всієї книги, буквиці тощо.

Оскільки підготовкою видань займалися переважно студенти – молоді люди, можна зустріти жартівливі рисунки, особливо в кінці розділів, часто із зовсім несподіваними сюжетами. Наприклад, кінцівка у книзі *Budowa dróg naziemnych zwykłych. Wydane nakładem i staraniem Towarzystwa Bratniej Pomocy Słuchaczyw Politechniki z 491 rysunkami w tekście*, яка зображає жінку, що парасолькою захищається від барана.

Також зустрічаються малюнки, підкреслення на берегах, написи – маргіналії, які оживляють ці видання, наближають до нас, олюднуючи конспекти лекцій з технічних дисциплін.

Отже, літографовані видання ставали своєрідною пам'яткою культурного життя та побуту студентського середовища. Мета створення цих видань полягала у заповненні лакуни – відсутності друкованих навчальних видань. Організація видавничого процесу набувала чіткого характеру за сприяння студентських громадських товариств та видавничих комісій, що діяли при них. Унікальність поліграфічного виконання студентських навчальних видань має помітне історичне значення у становленні і розвитку навчальної та наукової літератури.

Бібліографія

- Dybiec J., *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981.
Historja drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie, oprac. A.W. Bober, Lwów 1926.
Katalog Biblioteki C.K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie, cz. 1-5, Lwów 1894-1934.
Księga pamiątkowa towarzystwa „Bratniej Pomocy” słuchaczyw Politechniki we Lwowie, Lwów 1897.

Глинникова С. А. С позволения профессора. В ходу литографированные лекции, „Мир библиографии” 2012, № 1.

The collection of the turn-of the-century lithographed manuals in the collections of the Library of the Politechnika Lwowska

The collections of the Library of the Politechnika Lwowska contain a few dozen of lithographed publications from the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century – the heritage of the scholars and teachers of the university. They constitute an interesting separate collection of academic textbooks and course books reproduced lithographically. The books that are discussed were published by the students' Societies and Associations as well as by independent publishers – students, assistants and junior lecturers. The purpose of the presentation is to demonstrate the authors, the thematic range of the publications that are discussed, the substantial and didactic values of the lectures and the textbooks, their chronological range, their editorial aspects as well as the peculiar features of the particular collections against the background of the development of the potential of the city and the scholarly activities and the publishing movement which supported the activities of the university. The present work is devoted to the 170th anniversary of the Politechnika Lwowska.